

ઔષધિય વનસ્પતિના ઉછેર માટે અનુકૂળ જમીનનો પ્રકાર, સ્થળ અને આબોહવા

જમીનનો પ્રકાર, સ્થળ અને આબોહવા મુજબ ઔષધ પાકની પસંદગી

૧.	સ્વતંત્ર પાક તરીકે	: અશ્વગંધા, સર્પગંધા, જેઠીમધ, મીઠી આવળ, દેશી કરિયાતું, સફેદ મુસળી, કૌંચા, બ્રાહ્મી, ઈસબગુલ, ઉભી ભોરીગણી, મીઠીડોડી, રોસાગ્રાસ, લેમનગ્રાસ, બારમાસી, અસાળીયો અને તુલસી.
૨.	વાડ તરીકે/વાડ પર	: શતાવરી, કાચકા, કૌંચા, મીઠીડોડી, ચણોઠી, અરણી, અરડુસો, ગળો, ગુગળ, નગોડ અને વઢવાડીયો.
૩.	વધુ પાણી તથા ભેજવાળા વાતાવરણમાં બ્રાહ્મી, ભાંગરો અને કાળામરી	
૪.	ખેતરના સેઢા ઉપર	: આમળા, લીલી, અરીઠા, શિકાકાઈ, ચંદન, લીમડો, નિલગીરી અને સરગવો.
૫.	ઓછા પાણીની, બિન પિયત જમીન	: ગુગળ, કુંવારપાણું, મીઠી આવળ, નગોડ, ઉભી ભોરીગણી, અરણી અને કૌંચા
૬.	પથરાળ—રેતાળ જમીન	: ઉભી ભોરીગણી, કુંવારપાણું અને ગુગળ
૭.	ગોરાડુ, રેતાળ, પોચી જમીન	: અશ્વગંધા, સર્પગંધા, સફેદ મુસળી, જેઠી મધ, આદુ, હળદર
૮.	ખાતરવાળી જમીન	: આમળા
૯.	વૃક્ષો ઉપર તથા છાંયામાં	: ગળો, લીડી, પીપર અને કાળા મરી.

ઔષધિય વનસ્પતિમા સંવર્ધન

(૧) બીજ દ્વારા (સહેલાઈથી) સંવર્ધન શક્ય હોય તેવા ઔષધિય રોપ/વૃક્ષાઃ—

કરમદા, સર્પગંધા, અશોક, સેવન, વાયવરણો, વિકળો, મરડાશીંગ, બોરસલ્વી, કણાજી, અર્જુન સાદડ, ખાખરો, કયોક, ઈનદ્રજવ, કાજુ, ગુંડો, અરડુસો, ખેર, બાવળ, શિરીષ, લીમડો, આસોત્રી, ગરમાળો, વડગુંડો, આમળાં, ઉમરો, પીપળો, મહુડો, કંદંબ, ચંદન, રક્તચંદન, અરીઠા, શીકાકાઈ, ભીલામો, જાંબુ, આમલી, હરડે, બહેડા, બદામ, સાદડ, પારસ, પારસ પીપળો, મીઠળ, અગથીયો, માલકાંગણી, કેંચા, ચણોઠી, લાજવંતી, શીવલીંગી.

(૨) બીજ દ્વારા ધરૂ ઉછેરીને સંવર્ધન શક્ય હોય તેવા ઔષધિય રોપ/વૃક્ષાઃ—

કાલમેઘ, બારમાસી, ડમરો, ભૌયરીંગણી, અકકલગરો, મરેઠી, નિલગીરી

(૩) બીજ, ધરૂ ઉછેરીકે કટકાથી સંવર્ધન શક્ય હોય તેવા ઔષધિય રોપ/વૃક્ષાઃ—

તુલસી, ડોરી, મોટી ડોરી, ચિત્રક.

(૪) બીજ, ધરૂ ઉછેરી કે પીલાણથી સંવર્ધન શક્ય હોય તેવા ઔષધિય રોપ/વૃક્ષાઃ—

રોસા ઘાસ, લેખન ઘાસ, વેરીવટ ઘાસ, સફેદ શંખપુષ્પી, વાંસ

ઔषधિય વનસ્પતિના ઉપયોગી અંગો

નિકાસ થાય તેવી ઔषധિય વનસ્પતિઓ

અ.નં.	વનસ્પતિનું નામ	નિકાસ થતા અંગો
૧.	ઈસબગુલ	બીજ (ફોતરી)
૨.	મીઠી આવળ	પાન, બીજ
૩.	અશ્વગંધા	મૂળ
૪.	સર્પગંધા	મૂળ
૫.	બ્રાહ્મી	પંચાંગ
૬.	બારમાસી	પંચાંગ
૭.	લેખનગ્રાસ	તેલ
૮.	ચંદન	તેલ
૯.	આદુ	કંદ
૧૦.	લીમડો	પાન, બીજ, તેલ
૧૧.	હળદર	કંદ
૧૨.	લીડીપીપર	ફળ, મૂળ
૧૩.	કુંવાર પાહું	પાન-એક્સટ્રેક્ટ
૧૪.	નિલગીરી	તેલ
૧૫.	શતાવરી	કંદમૂળ
૧૬.	સફેદ મુસળી	કંદમૂળ
૧૭.	આમળા	ફળ
૧૮.	કૌંચા	બીજ
૧૯.	તુલસી	બીજ, તેલ
૨૦.	અરંડા	બીજ, તેલ

ઔપદ્ધ બાગમાં ઉછેરવા જેવી વનૌષધિઓ

(૧) વગડાની પડતર જમીનમાં થાય તેવી વનૌષધિઓ :

આકડો, અંઘડો, આવળ, મરડાશીંગ, ઈગોરિયો, એખરો, ભોંયરીગણી, કૃષ્ણઘતુર, ખેર, ગોખરું, કુવાડિયો, તાંદળજો, ધમાસો, નાગરમોથ, બાવળ, ઝીજડો, શરપંખો, કાસુન્દો, કંટાશેળિયો, ભીલામો, પીતપાપડો(ખડસલિયો), ખપાટ(અતિખલા), ઉભી ભોંયરીગણી, ધાબાજરિયું, ગળી, બહુફળી, કૂબો (ઢા-પુષ્પ), ગળજીભી (ગોજીહવા), ભોયઆંબલી, તકમરિયા, બાવચી, દારૂડી.

(૨) રક્ષણ માટેની વાડમાં ઉછેરવા જેવી વનૌષધિઓ :

અરણી, હાથલોથોર, કોંચા, કુવારપાહું, ચણોઠી, ગુગળ, ગળો, કડવી પરવળ, નગોડ, મિંઢળ, મહેંદી, અરડૂસી, ભુભલિયો થોર, ખરખોડી (જીવંતી), કેવડો, કાંચકો, અનંતમૂળ(ઉપલસરી), માલકંગણી(જ્યોતીખતી), નસોતર (તવૃત્ત), સંકોલ, કેરડો, રતનજ્યોત, બિલામો.

(૩) રસ્તા તેમજ ચોગાનમાં ઉછેરવા જેવી વનૌષધિઓ.

અર્જુન સાદડ, અરડૂસી, ટેટૂ, અશોક, પીપળો, ગરમાળો, ઈન્દ્રજવ, કડો, કરંજ, કાંચનાર, ચંદન, આમલી, જાંબુડો, લીમડો, નિર્મળી, વાયવરણો, ખાખરો, બોરસલી, બહેડા, બીલી, વડ, શીમળો, શીરીશ, સપ્તપણી, સીસમ, કોઠી, સેવન(સીવન), કીડામારી, ઉમરો, અગથીયો, કંદંબ, રૂદ્રાક્ષ, શિકાકાઈ, ખૂચ, રગતરોહિડો, પારસ.

(૪) નાના કયારાઓમાં/ બગીચાઓમાં ઉછેરવા જેવી વનૌષધિયો.

કમળ, તુલસી, ધરો, પારિજાતક, લીડી પીપર, પીળીકરેણ, સાટોડી, બ્રાહ્મી, ભાંગરો, મરવો (ડમરો), મામેજવો, ચમેલી, સમુદ્રશોષ, શંખાવલી, દેશી ગુલાબ, શતાવરી, દંતી (નેપાળની એક જાત), લજામણી, મધુનાશીની, દમવેલ, ચિત્રક, પુષ્પપણી(પવિઠવણા), શતાવરી, લીલો અજમો, લાલ જાસુદ, એલચો, પાનફૂટી, પોઈ, મરેઠી, હાંડસાંકળ.

(૫) ખેતીમાં પાક તરીકે લઈ શકાય તેવી વનૌષધિયો.

અરડૂસી, અશ્વગંધા, આદુ, આમળી, આંબો, શેરડી, ઈસબગુલ, એરંડો (દિવેલો), કેળ, કારેલી, કરિયાતું, કોથમીર, નાગરવેલ, દાડમડી, નાળિયેરી, લીબડી, ઝીજોરું, મીઠીઆવળ, સોનામુખી, મૂળા, જેઠીમધ, લસણ, લવીંગ, વાવડિંગ, સરગવો, સુરણ, હરડે, હળદર, સર્પગંધા, બારમાસી, ઈલાયચી, વાળો, સરસવ, સફેદ મુસળી, સીતાફળ, સૂરજમુખી, મેથી, સુવા.

રોપા મેળવવા તથા રોપા ઉછેર માટે માર્ગદર્શન મેળવવાનાં સંપર્ક કેન્દ્રો

૧. મધ્ય ગુજરાત

- (૧) સરકારી વનોષધિ ઉધાન, સરકારી હાઉસની પાછળ, સાબરમતી નદીને કિનારે, ગાંધીનગર,
- (૨) ગ્રામભારતી – અમરાપુર, તા.કલોલ, જિ.મહેસાણા, ગાંધીનગર–લોદરા–વિજાપૂર રોડ , ઉપર આવેલી આ ગ્રામવિદ્યાપીઠ વન વિકાસ સારું સરસ કામ કરે છે. શ્રી અમતભાઈ બી. પટેલને લખવાથી માહિતી મળશે.
- (૩) આણંદ કૃષિ યુનિવર્સિટી, ઔષધિય વનસ્પતિ વિભાગ, ડૉ. જાડેજા સાહેબનો સંપર્ક કરવો.

૨. ઉત્તર ગુજરાતમાં

- (૧) આંતરસુખા, તા. વિજયનગર, જિ.સાબરકાંઠાં ઈડરથી વિજયનગર જવાના રસ્તે ૨૦ એકરમાં વનોષધિ ઉધાન આવેલો છે.ત્યાં નર્સરી વિભાગ પણ છે.
- (૨) વશી, તા. દાતા. જિ.બનાસકાંઠા, નાની નદીને કાંઠે સાત એકર જેટલી જમીનમાં આ ઉધાન આવેલો છે.

૩. દક્ષિણ ગુજરાતમાં

- (૧) રાજ્યપીપળા – વડિયા પેલેસના કમ્પાઉન્ડમાં આશરે ૨૦ એકર જેટલી જમીનમાં આ ઉધાન આવેલો છે.
- (૨) જીતનગર–કરજણ ડેમપાસે ૨૦૦ એકર ટેકરાવાળી જમીનમાં આ ઉધાન આવેલો છે. ત્યાં મુખ્યત્વે મોટા વનોષધિ વૃક્ષોનો વિકાસ કરવામાં આવ્યો છે.
- (૩) રૂપવેલ (જિ.વલસાડ) વાંસદા તાલુકાના રૂપવેલ ગામે ૧૦ એકર જમીનમાં આ ઉધાન આવેલ છે.
- (૪) સાપુતારા (જિ.ડાંગ) આહવા – નાસિક રોડ ઉપર આશરે ૧૬ એકરમાં આ ઉધાન આવેલો છે.
- (૫) વધઈ તા.વાંસદા જિ. વલસાડ, બોટાનિકલ ઉધાન વધઈથી સાપુતારાના રસ્તે આવેલો છે.
- (૬) અસ્પી બાગાયત –વ–વનીય મહાવિદ્યાલય, નવસારી કૃષિ યુનિવર્સિટી, નવસારી. મોડેલ નર્સરી ફોર મેડીશનલ એન્ડ એરોમેટીક પ્લાન્ટ્સ

૪. મધ્ય – પૂર્વ ગુજરાતમાં

- (૧) વરોડ – તા. ઝાલોદ, જિ.પંચમહાલ, લીમખેડા નજીક આઠ એકરમાં આ ઉધાન આવેલો છે.

(૨) નિસર્ગ નર્સરી એન્ડ ફાર્મ – આલીપોર, તા. ચીખલી. જિ. વલસાડ

૫. સૌરાષ્ટ્ર – કચ્છમાં

(૧) નાની રેલડી તા.અંજાર, જિ.કચ્છ. આ ઉદ્યાન અંજાર – ગાંધીઘામ રોડ ઉપર આવેલો છે. તેમાં મુખ્યત્વે ગુગળ અને સોનામુખી જેવી કિંમતી વનૌષધિઓ પર કામ થાય છે.

(૨) સાસણગીર જિ. જૂનાગઢ ૧૫ એકરનો આ ઉદ્યાન વન વિભાગ હસ્તક છે.

વનૌષધિ ઉછેર માટે લેવાની કાળજી:

- (૧) છોડ રોપવાની જગ્યાએ ૪૫ × ૪૫×૪૫ સે.મી. ના ખાડા અગાઉથી ખોદી રાખવા.
- (૨) પાણી ભરાય તેવા નીચાણવાળા ભાગોમાં ખાડાને બદલે માટીના ઢગલા કરવા.
- (૩) છોડ રોપતા પહેલા સેન્ટ્રિય ખાતર માટીમાં ભળવવું અને અડધો ખાડો તેનાથી ભરવો.
- (૪) છોડ રોપતી વખતે પ્લાસ્ટિકની કોથળી દૂર કરીને રોપવા.
- (૫) છોડ રોપતી વખતે માટીનાં પીડ સીધો ખાડામાં રહે તેમ મૂકવો. છોડનું મૂળ વાંકુનાં ન રહે તે જોવું.
- (૬) છોડ રોપ્યા પછી માટી ચારે બાજુથી સારી રીતે દબાવવી.
- (૭) છોડને નિયમિત રીતે પાણી, ગોડ નિંદણ વગેરેની વ્યવસ્થા કરવી.
- (૮) પશુઓથી રક્ષણ માટે વાડ કે અન્ય વ્યવસ્થા કરવી.
- (૯) વખતો વખત ક્રીટકોથી રક્ષણ કરવાની કાળજી રાખવી.
- (૧૦) જરૂરી પ્રમાણમાં બેજ જળવાય રહેતે માટે છોડના ખામાણામાં સૂકા ઘાસ – પાંડાંનું આચાદાન કરવું
- (૧૧) છોડ પર ચઢતા વેલા કાપતા રહેવું તથા તેની વધારાની ડાળીઓ અવારનવાર કાપી નાંખવી.

વનૌષધિ સંબંધી ઉપયોગી પુસ્તકો :

ક્રમ	ઉપયોગી પુસ્તકો	ક્રમ	ઉપયોગી પુસ્તકો
૧.	દિવ્ય ઔષધિ ભાગ : ૧-૨-૩	૨.	સચિત દિવ્ય ઔષધિ દર્શન ભાગ : ૧-૨-૩
૩.	વનૌષધિ ભાગ : ૧-૨	૪.	સવોતમ ઔષધો
૫.	સુપરિચિત ચૂણો	૬.	અનુભવસિદ્ધ જરૂરીબુઝીઓ

૭.	તમેજ તમારા વૈધ	૮.	ઉપયોગી ૬૪ વનોષધિઓ
૯.	ઇલોપાલો મરીમસાલો	૧૦.	વનવનનાં ઓસડિયાં
૧૧.	નિઘંટુ આઈશ્	૧૨.	આર્થભિષક
૧૩.	ભાવપ્રકાશ નિઘંટુ	૧૪.	દ્રવ્યગુણ વિજ્ઞાન
૧૫.	જ્ઞાન ભૈષજ્ય મંજરી	૧૬.	સર્વ રોગની વનસ્પતિ
૧૭.	કચ્છની વનસ્પતિ	૧૮.	બરડાની વનસ્પતિ
૧૯.	સાબરકાઠાંની વનસ્પતિ	૨૦.	બનાસકાઠાંની વનસ્પતિ
૨૧.	ગુજરાતની વનસ્પતિ	૨૨.	માનવમિત્ર વનસ્પતિ
૨૩.	ઝાડ જીવનસાથી	૨૪.	દુનિયાનો દોસ્ત લીમડો
૨૫.	આયુવેદિક તાત્કાલિક ઔષધ	૨૬.	ગૃહોપયોગી જડીબુદ્ધી
૨૭.	દિવ્ય વનસ્પતિ	૨૮.	ધરતીના અમૃત
૨૮.	રોગનિવારક મહાઔષધિ તુલસી	૩૦.	આમળાં

ઔષધીય પાકોનું માર્કેટ કયાં મળે તેની માહિતી

- (૧) મે. લલુભાઈ વ્રજલાલા ગાંધી, ફન્ડિઝ પુલ નીચે, કા.૨/૫૧ ગાંધીબજાર, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ-૨.
- (૨) રાકેશ ટ્રેડિંગ કૂં., જનરલ મરચન્ટ એન્ડ કમિશન એજન્ટ, સલુણબજાર, નડિયાદ, જી.ખેડા.
- (૩) પટેલ હરિભાઈ નારણભાઈ, ઠે.સલુણબજાર, નડિયાદ, જી.ખેડા.
- (૪) પ્રશાંત ફાર્મસી, જી. આઈ.ડી.સી., રાજપીપળા, જી.ખરૂચ
- (૫) આરોગ્ય જ્યોતિ ફાર્મસી, ૫૦/૬૦, જી.આઈ.ડી.સી.ગાંધી પલ્સ મિલ સામે, વિધાનગર, વાયા- આંણદ
- (૬) શ્રી રત્નલાલ સરદારસિંહ જાલા, મુ.પો.સુતારીયા, તા.બાલાસિનોર, જી.ખેડા.
- (૭) શ્રી સ્વામી આત્માનંદ સરસ્વતી આયુવેદિક સહકારી ફાર્મસી લિ. બરોડા બેન્ક સામે, ચૌટાપુલ, સુરત.
- (૮) શ્રી.એમ.એમ.પુરોહિત, આયુલેખ ફાર્માસ્યુટીકલસ, ટીમલી પાટિયા, પાવાગઢ રોડ, હાલોલ જી.પંચમહાલ.
- (૯) શ્રી.કે.કે. આયુવેદ ફાર્મસી, મુ.તા. મહેમદાવાદ જી.ખેડા.
- (૧૦) વૈધ ખંડપરશુ છત્રસિંહ બારોટ, લહેરીપુરા, ન્યૂ રોડ, અબ્બાસ મિયાંના ખાંચાના નાકે, વડોદરા.